

לאה גולדברג, שירי סוף הדרך, שיר שני

אִמְרַתְּ: יוֹם רוֹדֵף יוֹם וְלִילָה - לִילָה.
הִנֵּה יָמִים בָּאִים - בְּלִבָּד אִמְרַתְּ.
וְתִרְאֶה עֲרָבִים וּבְקָרִים פּוֹקְדִים חֲלוּנֶיךָ,
וְתֹאמַר: הֲלֹא אֵין חֲדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.

וְהִנֵּה אַתָּה בָּא בְיָמַי, זְקֵנָת וְשִׁבְתְּ,
וְיָמֶיךָ סְפוּרִים וְיָקָר מִנִּינָם שְׁבַעֲתָיִם,
וְתִדְעַ: כָּל יוֹם אַחֲרוֹן תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ,
וְתִדְעַ: חֲדָשׁ כָּל יוֹם תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.

1. ויקרא פרק יט פסוק לב

מִפְּנֵי שִׁיבָה תִּקּוּם וְהִדְרַת פְּנֵי זָקֵן וְיִרְאֵת מֵאָ-לֶהֱיֵךְ אֲנִי ה'.

2. תרגום אונקלוס ויקרא פרשת קדושים פרק יט פסוק לב

מן קדם דסבר באורייתא תקום ותהדר אפי סבא ותדחל מאלהך אנא יי:

3. תרגום יונתן ויקרא פרשת קדושים פרק יט פסוק לב

(לב) מן קדם סבין דסבירין באורייתא תקומון ותייקר אפי חפימא ותדחל מא-להך אנא יי:

4. כתר יונתן ויקרא פרשת קדושים פרק יט פסוק לב

(לב) מן לפני זקנים שמבינים בתורה תקומו ותכבד פני חכם ותירא מא-להיך:

5. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כז עמוד ב

...היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן: עמוד! ועמד. אמרי: עד כמה נצעריה וניזיל? בראש השנה אשתקד צעריה, בבכורות במעשה דרבי צדוק צעריה, הכא נמי צעריה, תא ונעבריה! מאן נוקים ליה? נוקמיה לרבי יהושע? בעל מעשה הוא; נוקמיה לרבי עקיבא? דילמא עניש ליה, דלית ליה זכות אבות; אלא נוקמיה לרבי אלעזר בן עזריה, דהוא חכם והוא עשיר והוא עשירי לעזרא. הוא חכם - דאי מקשי ליה מפרק ליה, והוא עשיר - דאי אית ליה לפלוחי לבי קיסר אף הוא אזל ופלח, והוא עשירי לעזרא - דאית ליה זכות אבות ולא מצי עניש ליה. אתו ואמרו ליה: ניחא ליה למר דליהוי ריש מתיבתא? אמר להו: איזיל ואימליך באינשי ביתי. אזל ואמליך בדביתהו. אמרה ליה: [דף כח עמוד א] דלמא מעברין לך? אמר לה: [לשתמש אינש] יומא חדא בכסא דמוקרא ולמחר ליתבר. אמרה ליה: לית לך חירותא. ההוא יומא בר תמני סרי שני הוה, אתרחיש ליה ניסא ואהדרו ליה תמני סרי דרי חירותא. היינו דקאמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא בן שבעים שנה.

6. תלמוד בבלי מסכת קידושין דף לב עמוד ב

ת"ר: מפני שיבה תקום - יכול אפילו מפני זקן אשמאי? ת"ל: זקן, ואין זקן אלא חכם, שנאמר: אספה לי שבעים איש מזקני ישראל; רבי יוסי הגלילי אומר: אין זקן אלא מי שקנה חכמה, שנאמר: ה' קנני ראשית דרכו. יכול יעמוד מפניו ממקום רחוק? ת"ל: תקום והדרת, לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הידור. יכול יהדרנו בממון? ת"ל: תקום והדרת, מה קימה שאין בה חסרון כיס, אף הידור שאין בו חסרון כיס.

יכול יעמוד מפניו מבית הכסא ומבית המרחץ? ת"ל: תקום והדרת, לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הידור.

יכול יעצים עיניו כמי שלא ראהו? ת"ל: תקום ויראת, דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך.

רבי שמעון בן אלעזר אומר: מנין לזקן שלא יטריח? ת"ל: זקן ויראת.

איסי בן יהודה אומר: מפני שיבה תקום - אפילו כל שיבה במשמע.

רבי יוסי הגלילי היינו תנא קמא! איכא בינייהו יניק וחכים, ת"ק סבר: יניק וחכים לא, רבי יוסי הגלילי סבר: אפילו יניק וחכים.

איסי בן יהודה אומר: מפני שיבה תקום - ואפילו כל שיבה במשמע. אמר ר' יוחנן: הלכה כאיסי בן יהודה. ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי, אמר: כמה הרפתקי עדו עליהו דהני.

7. רש"י ויקרא פרשת קדושים פרק יט פסוק לב

(לב) מפני שיבה תקום - יכול זקן אשמאי, תלמוד לומר זקן, אין זקן אלא שקנה חכמה:

רש"י: זקן אשמאי - אשס רשע ועס הארץ. תוספות: זקן אשמאי - פי' בקונטרס אשמאי רשע ועס הארץ וקשה דהיכי קאמר איסי בן יהודה דשיבה משמע אפילו זקן אשמאי והלא מורה אפילו להכותו לזוזתו לזוזלו לכך פר"ת אשמאי לשון שוממין כמו פתחי שמאי דמנחות (דף לג:): כלומר צור ועס הארץ כלמתרגמינן והאלמה לא תשס וארעא לא תבור (בראשית מז).

8. גור אריה ויקרא פרשת קדושים פרק יט פסוק לב

השתא שלשה מחלוקת בדבר; תנא קמא סבר דבעינן שיבה וחכמה, אבל שיבה בלבד וזקנה בלבד לא. ורבי יוסי סבר אף יניק וחכים, ומכל מקום כתב "שיבה" לומר דצריך לעמוד אותו שיש בו חכמה ואין בו זקנה מפני בעל שיבה וחכמה, ולפיכך כתב "מפני שיבה תקום", אבל שיבה בלבד לא. ואיסי בן יהודה סבר דכתב "זקן" אחר "שיבה", דעיקר ההדור הוא לזקן וחכים, וכתב "שיבה" ללמוד שחייב לעמוד מפני זקן אף על גב שאין בו חכמה. ולא שכתב רש"י 'תלמוד לומר "זקן", אין זקן אלא שקנה חכמה' למעוטי שיבה בלא חכמה, רק שבא לומר שאין עיקר ההדור המדבר ממנו הכתוב רק לזקן שיש בו חכמה, כמו שאמרנו למעלה. ומכל מקום מרבה איסי שיבה, מדהוצרך למכתב "שיבה".

ויש לרש"י אילן גדול לתלות בו, הוא אונקלוס, שתרגם 'מן קדם דסבר באורייתא תקום'. הורה בזה כי הכתוב מדבר בזקן שיש בו חכמה, כי לכולי תנאי סברי להו שהכתוב מדבר במי שיש בו זקנה וגם חכמה, וראוי שיהיה הכתוב מדבר בו, אחר שאליו עיקר ההדור, דיניק וחכים לרבי יוסי צריך לכבד זקן וחכם. וכן לאיסי בן יהודה זקן בלא חכמה צריך לכבד את זקן וחכם. ומאחר שהוא עיקר ההדור, תרגם אונקלוס את הכתוב בזקן וחכם. וכן רש"י ז"ל הלך בעקבות שלו, והוא דרך אמת:

9. שולחן ערוך יורה דעה הלכות כבוד רבו ותלמיד חכם סימן רמד

קימה והידור בפני חכם אפילו אינו רבו, ובו י"ח סעיפים.

סעיף א: מצות עשה לקום מפני כל חכם, אפילו אינו זקן אלא יניק וחכים, ואפי' אינו רבו, (רק שהוא גדול ממנו וראוי ללמוד ממנו). וכן מצוה לקום מפני שיבה, דהיינו בן שבעים שנה, (אפילו הוא עם הארץ, ובלבד שלא יהיה רשע).

סעיף ו: אין ראוי לחכם שיטריח על הצבור לכיין לעבור לפניו שיעמדו מפניו, אלא ילך לו בדרך קצרה, כדי שלא ירבו לעמוד. ואם יוכל להקיף הדרך כדי שלא יעבור לפניו, זכות הוא לו.

סעיף ז: אפילו חכם שהוא ילד, עומד בפני הזקן המופלג בזקנה. ואינו חייב לעמוד מלא קומתו, אלא כדי להדרו. ואפילו זקן גוי, מהדרים אותו בדברים ונותנים לו יד לסומכו.

סעיף ח: שני חכמים ושני זקנים, אין אחד צריך לקום מפני חבירו, אלא יעשה לו הידור. (ואפילו הרב לתלמידו יעשה לו הידור קצת).

10. כלי יקר ויקרא פרשת קדושים פרק יט פסוק לב

(לב) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן. נראה שהידור יותר מקימה כי בכלל ההידור גם הקימה, והזקנה יותר חשובה מן השיבה כי יש להתבונן מה ראו חז"ל לדרוש זקן זה שקנה חכמה (קידושין לב ב) במקום שיש לפרשו כפשוטו, אלא שקשה לחז"ל הרי ההידור יותר חשוב מן הקימה והשיבה מן הראוי לכבדה יותר מן הזקנה שהרי בן ששים לזקנה בן שבעים לשיבה אלא ודאי שטעם כיבוד השיבה הוא בעבור החכמה המצויה בהם יותר מבזולתם כמו שנאמר (איוב יב יב) ביששים חכמה ואורך ימים תבונה. על כן אמר איסי בן יהודא שכל שיבה במשמע ואפילו עם הארץ (קידושין שם) אחר שהחכמה מצויה בו יותר מבזולתו ראוי לכבדו בעבור חכמתו, אבל מכל מקום זקן זה שקנה חכמה והשתדל בה כי הדבר הקנוי מורה על השתדלות הקונה שטרח בה לקנותה והוא השכל הנקנה לאדם, ודאי הוא ראוי יותר לכבדו מן השיבה שבאה לו החכמה מעצמה כי רוב ימים ידברו בחכמה:

11. תלמוד בבלי מסכת שבועות דף ל עמוד ב

דביתנהו (אשתו) דרב הונא הוה לה דינא (היה לה דין) קמיה (לפני) דרב נחמן, אמר: היכי נעביד? (איך נעשה?) אי איקום מקמה (אם אקום מלפניה), מסתתמן טענתיה דבעל דינא! (יסתתמו טענותיו של בעל הדין שלה) לא איקום מקמה, אשת חבר הרי היא כחבר! א"ל לשמעיה (אמר לו לשמשו): צא ואפרח עלי בר אוזא ושדי עלוואי (והשלך עלי) ואיקום (ואקום).

ש"ך יורה דעה סימן רמד ס"ק א

א יניק כו'. כתב בית יוסף בשם שיבולי לקט דהיינו שלא הגיע לכלל המצות ומביאו ד"מ ופרישה:

12. בן איש חי שנה**שניה פרשת כי תצא**

טז. יש אומרים דאשת חבר דינה כחבר לענין זה וצריך לקום מפניה, וי"א דאינו חייב מדינא אלא ממדת חסידות, ונכון לחוש לסברה ראשונה ולקום... דבשער המצות כתב וז"ל, ובאשה נאמר ויראת מאלהיך יראה בלב ואין צריך לה לא קימה ולא הידור עכ"ל, ודבריו אלו קאי על אשה זקנה

תלמיד חכם בנקבה – האקדמיה ללשון העברית

לאישה למדנית ובקיאיה בתורה אפשר לקרוא **תלמידה חכמה**, אך האמונים על לשון המקורות יעדיפו לקרוא לה **תלמידת חכמים**. הצירוף **תלמיד חכם** התגלגל מן **תלמיד חכמים** – אדם הלומד תורה מפי חכמים. הצירוף 'תלמיד חכמים' שימש הרבה בריבוי – 'תלמידי חכמים', וצורת הריבוי הזאת נתפסה בטעות כריבוי של 'תלמיד חכם' (על דרך 'בית כנסת > 'בתי כנסיות, 'ראש חודש' > 'ראשי חודשים.'). משנוצר הצירוף 'תלמיד חכם', נתפסה המילה 'חכם' כשם תואר. כך גם השתנתה המשמעות: לא עוד תלמידים של חכמים, אלא תלמיד שהוא עצמו חכם – אדם גדול בתורה. משמעות זו עברה אף לצירוף המקורי תלמיד חכמים. צורת הנקבה של תלמיד חכם יכולה אפוא להיות **תלמידה חכמה**, שהרי המילה חכם נתפסת כאן כשם תואר. ואולם הצורה **תלמידת חכמים** היא המשקפת את הצירוף המקורי.

ואשה חכמה, אבל אשת ת"ח חיוב קימה גבה הוא משום כבוד בעלה שהיא כגופו, וחשיב כאלו הם קמים בפני בעלה, וזה פשוט, ודע דאפילו מאן דס"ל אשת חבר כחבר לענין זה, מ"מ מודה דלא אמרינן אשת זקן כזקן, דכבוד תורה שאני, וזה פשוט וברור:

13. שר"ת יחיה דעת חלק ג סימן עב

שאלה: האם יש מצוה לקום מפני אשה חכמה בחכמת התורה, או זקנה בשנים, כשם שמצוה לקום מפני איש תלמיד חכם או זקן? והאם יש מצוה על תלמידה לכבד בקימה את מורתה שלמדה תורה מפיה? והאם יש איסור לתלמידה לקרוא את מורתה בשמה?

תשובה: לכאורה נראה להוכיח שמצוה לקום מפני אשה חכמה, ממה שאמרו בגמרא (שבועות ל' ע"ב) שרב נחמן עשה מעשה רב לקום לכבודה של אשת רב הונא, משום שאשת חבר הרי היא כחבר. ועייין... שמתבאר מדבריהם, שדין אשת חבר כחבר הוא מן התורה. ואם כן יש ללמוד במכלל שכן לאשה חכמה בחכמת התורה, שכבודה מחמת עצמה, שמצוה לקום מפניה. אולם יש מקום לדחות, שבאשת חבר אין הקימה לכבודה, אלא לכבוד בעלה שהוא תלמיד חכם, שאשתו כגופו, אבל אשה חכמה שלמדה תורה, הואיל ואינה מצווה לעסוק בתורה... יש לומר שאין חיוב לקום מפניה... אולם בספר חסידים (סימן תקע"ח) כתב בזו הלשון: מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, ואפילו מפני אשה זקנה, ואף נשים תקומנה. אבל כבודן של נשים להחבא, שנאמר ראוני נערים ונחבאו. כל כבודה בת מלך פנימה. ולפי זה יש ללמוד דין אשה חכמה מדין אשה זקנה שחובה לקום מפניה...

בסיכום: מצוה לקום מפני אשה חכמה בחכמת התורה, וכן מפני אשה זקנה בגיל שבעים שנה. ותלמידה חייבת לקום ולכבד את מורתה שלמדה תורה מפיה, ואסור לה לקרוא את מורתה בשמה הפרטי, אלא בתוספת תואר מורתי. וכשהמורה נכנסת לאוטובוס, והתלמידה יושבת, צריכה לקום מפניה. ואם אין מקום נוסף לישיבה, עליה לתת לה את מקומה. וכן הדין לגבי אשה חכמה או זקנה, כשם שצריך לעשות כן מפני זקן או תלמיד חכם.

לאה גולדברג, שירי סוף הדרך, שיר שלישי

לְמַדְנִי, אֱלֹהִי, בְּרַד וְהִתְפַּלֵּל
עַל סוּד עֲלֵה קָמַל, עַל נְגַה פְּרִי בְּשֵׁל,
עַל הַחֲרוּת הַזֹּאת: לְרֵאוֹת, לְחוּשׁ, לְנֶשֶׁם,
לְדַעַת, לְיַחַל, לְהַכְשֵׁל.

לְמַד אֶת שְׁפָתוֹתַי בְּרִכָּה וְשִׁיר הַלֵּל
בְּהִתְחַדֵּשׁ זְמַנְךָ עִם בְּקָר וְעִם לַיִל,
לְבַל יִהְיֶה יוֹמֵי הַיּוֹם פְּתוּמוֹל שֶׁלְשׁוּם.
לְבַל יִהְיֶה עָלַי יוֹמֵי הַרְגֵל.

14. ליקוטי מוהר"ן תניינא תורה ד

כי זקן, זה קנה חכמה (קידושין לב ע"ב). וצריך האדם, כל זמן שמזקינן, כל מה שנתוסף ובא לו יום מימי חייו, להוסיף בכל יום ויום שבא אח"כ, תוספות אור קדושה ודעת. וכשרז"ל (קנינים פ"ג) זקני ת"ח, כל זמן שמזקינן דעתן מתישבת עליהן. כי צריכין בכל יום ויום שבא אח"כ, להוסיף בו קדושה ודעת. כמ"ש (בראשית א) ויקרא אלקים לאור יום, שכל יום צריך שיאיר ביותר.